

Semânın Mânâsı

Cemalnur Sargut

Raksı ibâdet kisvesi içine sokan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, onu şiirin ve mûsikînin de katıldığı ve adına semâ dediği bir olgunluğa yükseltmiştir ki asırlar boyu mevlevîhâneler, bu söz, saz ve hareketin mûcizeli işbirliği ile cemiyet ruhunun karanlıklarını yarıp insanoğluna tefekkür ve imanın kapılarını açmıştır. Bu suretle de aşk ve şevk aşısı almış pasif, durgun ve battal topluluklardan, bu ham ve dağınık materyalden, uyanık, cevval ve bilhassa müşterek gayeye bağlı idealist ve birleşik irfan merkezleri meydana gelmiştir. İşte bu zaferden ötürüdür ki, tesir ve nüfuzu asırların üstünden aşan o veliye, bir mücahit kahraman demek yerinde olur (Samiha Ayverdi, Abide Şahsiyetler, s, 29).

Semâ, lügatte duymak, işitmek anlamına gelir. Allah'ın yüce kitabı Kur'an-ı Kerim "Oku!" diye başlar. Okuyan "Peygamber" gibi kendine ait her türlü istek ve arzudan geçip Allah'a ayna olmuş, Allah'ın söylediğini aynasında yansıtan, ney'e benzeyen bir kâmil olunca, okunan kulağa geldiğinde mânâsı ile ruhu ve sesleri ile de vücudu harekete geçirir.

İşte Kur'an'ın mânâsının mûsikîsini dinlemeye, dinlerken de vecde gelerek coşkuyla raks etmeye ve dönmeye semâ denir. O halde insanı yaratanına götürmeyen bir mûsikî ile dönmek, semâ olamaz. Semâ, ruhtan kaynaklanmalıdır cesedden değil. Semânın sağdan sola kalbin etrafında çark atıp dönerek, Allah'ın sonsuzluğuna teslim oluşu anlatan bir ibadet olduğunu unutmamak gerekir.

Hareket ve dönme, varlıkların var olma sebeplerinin başında gelenidir. Makro ve mikro yani kâinat ve atom'un çevresindeki elektronlar sistem üzere dönerek var olurlar. Evet, her zerre her mevcut daima harekettedir ve dervişler gibi daim semâdadır.

Kâbede nasıl merkez gönülse, semâda da merkez mürşidin gönlüdür ki o gönül Allah'ın nuru makamındadır. Âyet-i kerimede de buyurulduğu gibi "Allah göklerin ve yerin nurudur." (Kur'an, Nur, 24:35)

Semâi yani dönmeyi Kâbe'nin etrafındaki tavafa benzeterek şöyle diyebiliriz; hacılar gönül makamı olan Kâbe'nin etrafında dönerek günahlarından arınırlar. Semâ eden derviş de kendi gönlünün etrafında dönerek kötü duygulardan arınır. Çünkü dönen cisim, kendinden olmayan şeyleri dışarıya fırlatır, atar. Bunun anlamı da kalbe küfrü (yani ikiliği; her yaratılmışta Allah'ı göremek küfürdür) sokmayacağını, girmişse de atacaksın demektir.

Mevlevîliğin sembol zikri semâda da maksat ve niyet ruhen yükselmek, Allah'a giden yolda mesafe almaktır. Semâ'daki dönme hareketi, mûsikînin nâğmeleri ile birleşir, her çark atışta zikredilen "Allah" ism-i Celâl'inin feyzi, gönlü bir ağ gibi sarar, kuşatır, dervişi eritir, şeffaflaştırır, bir nur sütunu halinde Hakk'a yüceltir.

Mûsikînin sihri, dönmeyi kamçılar, lafza-i Celâl'in (Allah iradesi ile canlı kılınışın aydınlığı) kalbin pencerelerini aralar, gönle akan feyz-i ilâhî mayalanır da mayalanır, coşar taşar, yanar, yandırır, bütün güzelliklerin harman olduğu meydân-ı şerifin mânevî burçlarından yükselen görülmez merdivenlerle semâlara yükselen derviş, tevhid (birlik) güzelliklerinin gülzârına(gülbahçesi) konar ve semâına orada devam eder, semâzeni koynuna alan tevhid de (Allah'ın her yaratılmışta aynadaki akis gibi tecelli ettiğini görüp Yaratandan ötürü yaratılmışa hürmet etmek) semâa başlar; böyle bir semâ, bitmeyen senfoninin bitmeyen semâdır.

Bütün bunların özeti olarak semâ, kâinatın oluşumunu, insanın âlemde dirilişini, Yüce Yaratıcıya olan aşk ile harekete geçişini ve kulluğunu idrak edip "İnsân-ı Kâmil"e doğru yönelişini ifade eder.

Benliğinden ölü olan Mevlevî dervişinin, başındaki sikkesi mezar taşı, giydiği tennûresi kefeni, sırtındaki hırkası kabridir. Semâhane kâinattır; sağ tarafı görünen ve bilinen madde âlemi, sol taraf mânâ âlemidir.

Semâhâne denilen yer, nefis ile muharebe halinde olduğundan, sanki bir muharebe meydanıdır. Nitekim Resulullah, cihattan avdet buyurdıkları vakit: “Biz küçük cihattan büyük cihada avdet ettik”, buyurlardı. Sancaklar, teberler, topuzlar ve bir arada ilâhîler, naatlar, tevşihler okuyan zâkirlerin, birer asker sayılan dervişleri nefis muharebesine teşvik edip o heyecanı uyandırmaları, hep insanın yüksek duygulara doğru yol alması içindir ve bütün bu ilâhî nağmeler, sesler, sözler bakınız bunlar ile ne diyoruz? Allah diyoruz. Davulla dümbelekle hep onu söylüyoruz, demektir. (Kenan Rifâî, Sohbetler, s. 557)

Semâ töreni, “Naat-ı Şerîf’le başlar. Naat-ı Şerîf kâinatın yaratılmasına vesile olan, yaratılmışların en yücesi Hz. Muhammed’i öven, Hz. Mevlânâ’nın bir şiiridir. XVII. yüzyıl bestekârlarından “İtrî” adıyla tanınan Buhûrîzâde Mustafa Efendi’nin Rast makamından bestelediği bu naatı, naat-hân ayakta ve sazsız okur. Bu edeb anlatır.

Naatı, kudüm darbları izler. Bu yüce Yaratıcının kâinata “ol” emridir. İslâm inancına göre Allah, insanın önce cansız bedenini yaratmış, sonra ona kendi ruhundan üfleyerek diriltmiştir.

Naatdan sonra yapılan ney taksimi işte bu ilâhî nefesi temsil eder.

Ney, kâmil insandır, peygamberin mânâsını aksettirir. Adeta Hz. Mevlânâ anlatılmaktadır. Kâmil insan, Hz. Mevlânâ’nın dediği gibi : “Ben yaşadıkça Kur’an’ın bendesiyim, Hz. Muhammed’in ayağının tozuyum.”diyendir. Ney misâli ruhlar âleminde yani sazlıktan koparılmış dünyaya gelerek, aşırı arzu ve isteklerinden arınması için içi oyulmuş, sonra üzerine her mûsikî nâğmesindeki meşrebi anlatan insanların sesini verebilmesi için delikler açılmış (bu yüzden kâmil insana ters gelen bir ses ve söz olamaz, her notanın sahibidir O) ve kendisine ait hiçbir sesi kalmayana dek fırında yakılarak (Allah aşkı ile yanarak) sadece üfleyenin sesini veren bir mûsikî âleti olmuştur. Bu yüzden ney kendine ait bir isteği ve arzusu olmayan Allah’ın sesini veren kâmil insanın sembolüdür. “Benim Habibim nefsinin heveslerinden ve arzularından söylemez. O’nun sözleri benim vahyimdir.” (Kur’an, Necm, 53:3-4)

Taksimden sonra peşrevin başlaması ile şeyh efendi ve semâzenler, semâ meydanında sağdan sola doğru (dünyadan ahirete; sülûk) dairevî bir yürüyüşe başlarlar. Semâ meydanını üç kez dolaşmaktan ibaret olan bu yürüyüşe “Devr-i Veledî” denir.

Devr-i Veledî esnasında semâzenler, postun önünde birbirlerinin yüzüne bakıp baş kestikleri ve birbirlerini saygıyla selâmladıkları için mevlavî âyini bu ad ile anılmıştır. Namazda yüzümüzü döndüğümüz “Kible” kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Namaz kılarken kibleye yöneliyoruz, özde kible de size yöneliyor. Siz kibleye saygı sunuyorsunuz , kible de size saygılarını sunuyor.

Aslında Kâbe, kıblenin bir sembolüdür; aslında aslolan insandır, Hazret-i İnsan! Kâbenin mahiyeti, insanların müştereken tek Allah inancı etrafında birleşmeleri ve odaklaşmalarıdır. Kur’an-ı Kerim’de: “İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse yorgun argın, nice uzak yoldan develer üzerinde sana gelsinler.” (Kur’an, Hac, 22:27) buyrulur.

Bu hacc ayeti, Kâbeye davet âyetidir. Böyle olduğu halde her şeyin mahiyetini herkesten iyi bilen ve hâkim olan yüce Tanrı “Kâbe’ye gelsinler” buyurmuyor da “Sana gelsinler” buyuruyor (Hz. Muhammed’i kâs ediyor). Çünkü Kâbe de insan içindir, insan kâinatın amacı ve merkezidir. “Ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman siz hemen onun için secdeye kapanın.” (Kur’an, Hicr, 15:29) âyet-i kerimesi hükmünce, meleklerin bile kendisine secde ile emrolduğu en yüce varlıktır insan. Ve insanın bu yüceliği, yüceler yücesi Allah’ın ruhunu taşımasından kaynaklanmaktadır. Hz. Mevlânâ da “Beni insan olarak yarattığı için O’na binlerce şükür. ‘Her şeyi gören, bilen bir aklım var.’ diye kendini aldatma artık” buyurmuştur.

“Ve lekad kerremna beni Adem = Biz, hakikaten insanoğlunu şerefli kıldık.” (Kur’an, İsrâ, 17:70) âyeti, insan için inmiştir ve insandan başka hiçbir varlık bu denli ilâhî iltifata mazhar olmamıştır. Bütün varlıklar insan içindir, insanın istifadesine arz olunmuştur. Ve Hz. Mevlânâ’nın ifadesiyle “İnsan bir incidir”; varlık âleminin kolyesindeki en müstesna inci... Semâda merkezde kâmil insanın oluşu ve diğerlerinin ona benzemek amacıyla etrafında dönüştü bu yüzdendir.

Hz. Ali’nin: “Ey insanoğlu, sen kendini küçük bir şey mi sanıyorsun? Binlerce âlem sende dürüldür” sözü insanların kulağına küpe olmalıdır.

Semâzenler abdest alarak semâhaneye girerler.

Abdest almak su ile ilişki kurmak, dirilmek demektir. İnsan su vasıtası ile dirilerek ve temizlenerek Allah’ı önünde hazır durur, (huzurda olmak ve huzurlu olmak). Gönlünde duyduğu bir anlık cezbe yârin huzuru demektir ve onunla olmak demektir. O cezbe haliyle nefes alıp vermek visâlin ta kendisidir, bayramdır. Çünkü yâr ile birleşmektir. (Kenan Rifâî, Sohbetler, s. 126)

Bütün tâat ve ibadetlerden maksat, hep huzuru bulmaktır. Zira huzur ile kılınan iki rekât namaz huzursuz bin rekât namazdan daha üstün ve daha makbuldür. Resulullah Efendimiz de; "Huzursuz namaz, namaz değildir," buyurur.

İki rekât namazı huzur ile kılmak, bin rekât namazı şuhutsuz kılmaktan âlâdır. Huzursuz namaz yatıp kalkmaktan; huzursuz hac, sefer meşakkatinden; huzursuz oruç, dilin damağına yapışmasından ibarettir. Huzurdan maksat edebdir. (Kenan Rifâî, Sohbetler, s. 50)

Bir kimse zahiren abdest almakla bedenini temizlemiş olur. Halbuki günahlardan korunmak ve temizlenmek için lâzım olan su, ibadet ve hayır işlemektir.

Kalbin ve nefsin pisliklerini ve fena ahlâklarını gidermek için lâzım olan su ise, Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır.

Bir de sırrın abdesti vardır ki, bunun suyu da mâsivâyı yani sana dünya olan bağları terk etmektir. İşte, insanın abdesti böyle olmayınca yani aşk ve muhabbet çeşmesinde yıkanıp dört tekbiri bir etmeyince, hakiki olarak semâ yapılmış olmaz.

Dört tekbiri bir etmek nedir, denilirse, dünyayı terk, ahireti terk, varlığı terk ve terki de terktir. Bu abdesti alıp fena (yokluk) mertebesini bulduktan sonra, nasıl istersen öyle hareket et. Çünkü o vakit amelinde cehil ve fiilinde de günah yoktur.

İşte bu mertebe Allah’la seyir mertebesidir ki, her şeyde ikiliksiz Allah’la olmaktır. Yani: Kurb-ı kâbe kavseyni ev ednâ mertebesi budur. (Kenan Rifâî, Sohbetler, s. 381)

Abdestlerini alan semâzenler, canlar, baş keserek semâhaneye girerler, kıdemlerine göre kenarlarda dizilerek yerlerini alırlardı. En kıdemli yer, şeyhin postuna en yakın olan yerdir.

Semâhanenin giriş kapısı ile tam karşıdaki kırmızı post arasında var olduğu kabul edilen bir çizgi, semâhâneyi iki yarım daireye böler. “Hatt-ı istivâ” denilen bu çizgi, mevlevîlerce kutsal sayılır ve asla üzerine basılmaz. Adeta sırât-ı müstakîmdir. Semâhanede Hatt-ı İstivânın başlangıcı olan noktası, yani Şeyhin bulunduğu yer “Mutlak Varlık Âlemi”ni, bunun tam karşısındaki, yani Hatt-ı İstivâ’nın bitiş noktası “İnsan Mertebesi”ni simgeler. Sırât-ı müstakîme insan olarak girilir, Allah’ta yok olarak çıkarılır. Hatt-ı İstivâ bu şekilde semâ yapılan alanı iki kısma ayırmış olur.

Mutlak Varlıktan İnsana inişi simgeleyen kavis, görünen maddi âleme; insandan Mutlak Varlığa çıkışı simgeleyen diğer kavis, görünmeyen manevi âleme işaret eder. Buna seyr-i sülûk denir.

Mevlevîlikte tevhidin merkezi ve Hz. Mevlânâ'nın makamı sayılan Post, Hz. İbrahim zamanından beri kullanılmaktadır. Bilindiği gibi sına ma mâhiyeti arzeden ilâhî bir yönlendirme ile, Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban edeceği esnada, Allah tarafından, Cebrail vasıtasıyla bir koç gönderilmiş ve İbrahim, o koçu kurban etmişti. Sonra İbrahim o koçun postu üzerine oturmuş ve namaz kılmıştı. İbrahim'den sonra İsmail'e de peygamberlik verilmiş, İsmail de mezkûr posta oturmuştu. Daha sonraları tarikat büyükleri, postu mânevî makam sembolü olarak benimsemişler, onlar da posta oturmuşlar. Post, Allah'ın kâmil insandaki tecellisinin maddî ifadesidir.

Şeyhin postu kızıl renkte olur. Güneş gurub ederken kızıl renge büründüğü ve Hz. Mevlânâ da güneşin gurub ettiği sıralarda Hakk'a vasil olduğu için kızıl renk "vuslat rengi" olarak benimsenmiştir. Ölümün, ahirete doğuş ve ahiret gerçeği ile bir araya geliş inancıyla da kızıl renk, ayrıca bir zuhur ve tecelli rengi sayılmıştır. Güneş doğarken de semâ kızıl bir renk alır. İkinci doğum sembolize edilmiştir.

Dördüncü bölüm, Sultan Veled devridir. Şeyh ve bütün semâzenler içlerinden "Allah" diyerek, ellerini kuvvetle yere vurup ayağa kalkarlar. Devr-i Veledî'ye başlamak üzere bu kalkış ölümden önce Sûr sesiyle dirilmeye, ihtiyârî ölümden, benlikten, görece varlıktan sıyrıldıktan sonra Gerçek Varlık'ta hayat bulmaya yönelmenin simgesidir. Bu ölüm aşırı arzu ve isteklerden sıyrılarak, her şeyden memnun olma derecesine ulaşmak böylece dünyada cenneti bularak, Allah'ın huzurunda olmak ve cennette sabit kalmaktır.

Bu ölüm isteğinin insandaki doğuş hali sur sesiyle başlar. Dünyadaki sur sesi mürşidin "Yolcu nereye gidiyorsun?" diye seslenişini duymaktır. Yolcu bu hitabı duyar, titrer ve der ki; "Her şeyim var ama ben mutlu değilim, peki huzuru nerede bulacağım?" Buna rüşd yani bülüğa erme denir. Sonra kendinden daha üstün bir varlığın ona hükmettiğini hissetmeye başlar. Buna iman denir. Sonra o varlığın üstünlüğünü ve kendi hiçliğini idrak eder buna tövbe denir. Daha sonra Allah onu sever ve hadis-i kudsi de dendiği gibi; "Kul nafilâ ibadetlerle Allah'a yaklaşınca Cenab-ı Hakk sevgisini onda başat kılar. Kulun zahiri ve batını Hakk'ın nuruyla boyanır. O'nunla iştir, O'nunla görür, O'nunla konuşur, O'nunla yürür." Bu an beşerin insan olma ve sırât-ı müstakîme giriş anıdır. Allah'ın da ondan tecelli etmesi anıdır. İşte semâ bu makamların tamamlanışını anlatır.

Devr-i Veledî, semâzenlerin birbirine üç kere selâm vererek, bir peşrevle dairevî yürüyüşüdür. Şekilde gizli, ruhun ruha selâmıdır... Semâ meydanının sağ tarafından post hizasına gelen semâzen, Hatt-ı İstivâ'ya basmadan ve posta sırt çevirmeden dönerek karşıya geçer. Böylece arkasından gelen semâzenle karşı karşıya gelir. Bir an göz göze gelen iki derviş, aynı anda öne doğru eğilerek birbirlerine baş keserler. Buna "Mukabele" denir. Hatt-ı İstivâ'nın Mutlak Varlık Âlemi'ni simgeleyen bu noktada yapılan niyazla Allah'ın İnsan'daki "zuhur"u takdis edilmiş olur.

Postun tam karşısında Hatt-ı İstivâ'nın semâ meydanını kestiği noktaya gelen derviş burada da baş keser ve Hatt-ı İstivâ'ya basmadan yürüyüşüne devam eder.

Üçüncü devrin sonunda şeyh efendinin posttaki yerini almasıyla Devr-i Veledî tamamlanır. Mutlak Varlık'tan çıkarak üç âlemde, cansızlar, bitkiler ve canlılar âleminde seyir etmiş olurlar. Bu devirler, şeyh denilen mânevî terbiyecinin rehberliğinde Mutlak Hakikati "ilme'l-yakîn" olarak bilişi, "ayne'l-yakîn" olarak görüşü, "Hakke'l-yakîn" olarak da O'na erişiş sembolize eder.

İlme'l-yakîn Hz. Musa'nın makamıdır ki Allah'ı ilimle bilmeyi anlatır. Bu yüce makamda o yüce sultan "Ya Rabbi bana kendini göster!" diye istekte bulunmuş ve bilgisinin ona yetmediğini ilân etmiştir. Allah da onun bu isteğini kendisine bir mürşit göndererek (Hızır), bütün ilimlerin ötesindeki ilmi öğreterek (ilm-i ledün) onu cevaplandırmıştır. Musa İsa makamına yükselerek bildiği şeyleri görmeye, yani ruhunda hissetmeye başlar.(Üç boyutun ötesi). Görmenin sonu, sevdiğinde yok olmak devri Hz. Muhammed makamıdır. O kadar Allah'ın emrine tâbi olmuştur ki normal bir insan gibi hayatını sürdürmüştür.

Kudümzenbaşının Devr-i Veledî'nin bittiğini ikâz eden vuruşları ile neyzenbaşı kısa bir taksim yapar ve âyin çalınmaya başlar.

Semâzen üzerindeki siyah hırkayı (yokluk) çıkararak, sembolik olarak, hakikate doğar; kollarını bağlayarak bir rakamını temsil eder. Böylece Allah'ın birliğine şehadet eder.

Semâzenler tek tek şeyhin elini öperek izin alır ve semâa başlarlar.

Semâ, her birine “selâm” adı verilen dört bölümden oluşur ve semâzenbaşı tarafından idare edilir. Semâzenbaşı, semâzenlerin dönüşlerini kontrol ederek intizâmı temin eder.

1. Selâm, insanın kendi kulluğunu idrak etmesidir. (Şeriat)
2. Selâm, Allah'ın büyüklüğü ve kudreti karşısında hayranlık duymayı ifade eder. (Tarikat)
3. Selâm bu hayranlık duygusunun aşka dönüşmesidir. (Hakikat)
4. Selâm ise insanın yaratılıştaki vazifesine yani kulluğa dönüşüdür. Çünkü İslâm'da en yüce makam, kulluktur. (Marifet)

Marifet, Allah'ın mânâsını hissettikten sonra bu mânâyı Kur'an gibi sırlar içinde halka anlatabilmektir. Bu yüzden anlatılanları herkes kendi idrakiyle anlar ve anladım zanneder.

Şeriat, dinin amel ile ilgili ahkâmı ve zâhirî kısmıdır. Vücuttaki ten gibidir, insanı korur. Hakikat, dinin içi, özü ve gerçeğidir. Tarikat, şeriaten hakikate giden ve götüren yoldur. Marifet ise dinin sırları ve mahiyetidir. Marifet, hakikate ulaştıktan sonraki hal olup tecelli eden esrâr-ı ilâhîyenin yaşanması ve sırların saklanması edebine de riâyettir.

Hız. Mevlânâ, şeriatî muma, tarikati mumla yol almaya, hakikati varılacak yere ve maksada ulaşmaya benzettir. Marifet ise, maksada ulaşıldıktan sonraki dinî yaşantının muhafazası ve gereğinin yerine getirilmesidir.

Dördüncü Selâm'ın başlaması ile “postnişin” yani şeyh efendi de hırkasını çıkarmadan ve kollarını açmadan semâa girer. Postundan semâ meydanının ortasına kadar dönerek gelir (semâhanenin bu merkez noktasına “Kutup Makamı” denir) ve yine dönerek postuna gider. Buna “Post Semâi” denir. Burası Mevlânâ'nın ve O'nun yolunu temsil eden kişinin, başka bir deyimle “Hakikat-i Muhammediyye”nin vârisi olan Kutb'un makamıdır. Mürşidin semâyâ katılışı, kulluğa dönüşünü sembolize eder.

Bu arada 4. Selâm bitmiş, Son Peşrev ve Son Yürüksemâi çalınmış, son taksim yapılmaktadır.

Şeyhin posttaki yerini almasıyla Son Taksim de sona erer ve Kur'an-ı Kerim'den bir bölüm yani “Aşr-ı Şerif” okunur. Son dualar, Allah'ın adı olan “Hu” nidaları ile son selâmlaşmalarla Semâ Töreni sona erer. Şeyh sağ ayakla girdiği Semâhaneden sol ayağıyla çıkarak haremine yönelir, sonra semâzenler ve nutrip da şeyh postunu selâmlayıp semâhâneyi terk ederler.

Semâ, enbiyadan miras olarak kalmıştır. Semâ bir raks değildir, öyle bir haldir ki insan o halde kendi varlığından geçer; elini, ayağını ve aklını kaybeder, tamamiyle mahvolur, işte “nübüvvet” de budur. Tanrı Kur'anda: Onun Tanrısı dağa tecelli ettiği vakitte, onu parça parça etti ve Musa da bihuş olarak yere yuvarlandı (Araf, 143) buyurmuştur. Peygamber'i (s.a.v.) bir yaygıya sarıp eve getirirlerdi. Bununla beraber her gördüğünüz sema değildir, asıl sema, kendinden geçmektir (Sultan Veled, Maarif, sf: 207).

Kaynaklar

Ahmed Işık Doğan, Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları

Ken'an Rifai, Sohbetler

Samihâ Ayverdi, Abide Şahsiyetler

Sultan Veled, Maarif

Şems-i Tebrizi, Makalat

Tuğrul İnançer, Sema Adabı